

Voigt Vilmos

A VALLÁSOS MESE MESÉLŐJE (VÁZLAT)

Az utóbbi évtizedek nagy néprajzi sikerei (Erdélyi Zsuzsanna népi imádásai, Nagy Olga egyéniségeket új szempontból bemutató kötetei, Nagy Ilona és munkatársai parabiblikus folklór-gyűjtései, Pócs Éva és munkatársai ráolvasás-szövegei, újabban boszorkányper-szövegei stb.) egyértelműen bemutatták, hogy a nem-mindennapi, a numinózus sajátos személyiségekben és az őket körülvevő közösségekben nyilvánul meg. Az említett kutatások még történeti dimenziókat is nyújtottak, valamilyen módon reprezentálják a magyar folklór táji megoszlását. A recens gyűjtések alapján a továbbélés és a változás körülményei is előtérbe kerültek. Különösen az a körülmény, hogy Erdélyi Zsuzsa és Nagy Ilona meg Lammel Annamária szövegei hanglemezen is megjelentek, az előadásmódot és az előadót közvetlenül idézték fel. Ez a még részletezhető, nagyon szerencsés irányzat új dimenziókat adott a magyar folklórisztika kutatásában az egyéniségvizsgálat perspektíváit illetően is. Noha például a magyar népmesekutás „egyéniességvizsgáló” szempontjai még egyáltalán nem apadtak ki, még kiváló mesélőktől kötetek várják a megjelentetést, a név szerint ismert mesélők XIX. századi adatainak vizsgálata pedig csak most kezdődött meg – egyszerűen a „hagyományos” magyar mesemondó-kutatás még egyáltalán nem fulladt ki, még sokáig eredménnyel lesz folytatható, az előbb idézett vallási néprajzi szemlélet itt is sok új lehetőséget kínál.

A legutóbbi időben elkészültek a magyar folklór kézikönyvei (a Magyar Néprajz három kötete), és ez új kezdetet jelent folklórisztikánkban. Rögtön megállapíthatjuk, hogy e kötetekben voltaképpen nem olvashatunk a vallásos elbeszélések specialistáiról. Köztudott, hogy e kötetek rekordterjedelme ellenére is (minden eddigi magyar folklór áttekintés szövegeit egyesítve sem kapunk ilyen bő terjedelmet egy-egy műfaj tárgyalására) sok kérdés érintetlen maradt. A „népmese” fejezetben egy tucat mesélő arcképét találjuk meg, ám a mesemondókról külön nem is esik szó (!) – legalábbis feltűnő dolog Magyarországon, ahol is Ortutay Gyula mesemondó-kutató iskolája volt eddig az egyetlen exportképes folklórisztikai irányzat. A hiedelemmonda kérdéseit tárgyaló fejezet nem szól a vallási elbeszélésekről, következésképp az elbeszélőkről sem. Az „igaz történet, élet-történet, önéletrajz” című, heterogén tartalmú fejezetben nem sok adatot találhatunk vallási történetek előadóiról. Küllős Imola azonban legalább említi Orosz István, a magyar „szentember”, a búcsújáró előénekes önélet-

rajzát, illetve ennek Bálint Sándor által eszközölt kiadását. (Vargyas Lajos főszerkesztő: Magyar népköltészet. Bp. 1988. – Magyar Néprajz nyolc kötetben – Folklór I. – 261.) Minthogy az *Egy magyar szeptember. Orosz István önéletírása* kitűnő hasonmás kiadásának nem kevésbé kitűnő utószavában (1991. Szolnok, I. és V.) furcsállja, hogy az egyéniségkutatás áttekintői miéért nem említették a maga helyén Orosz István nevét. Noha igaz, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikonban* Orosz István nem kapott címszót (itt még a mesemondó Tóth Szőke Józsefné is címszóval szerepel) – ennek ellenére nyugodtan mondhatom, Ortutay Gyula minden odafigyelő tanítványa hallhatott Bálint Sándor könyvéről és Orosz Istvánról, mind az egyéniségkutatásról szólván, mind annál tágabb körben. A „Vallásos népköltészetünk egyéni ihletései” című Bálint sándor tanulmány (Orosz István válogatott énekeihez rövid bevezető) is az Ortutay által gyakran említett dolgozatokhoz tartozott. Ez egy énekeskönyvhöz bevezetőként készült, ám a kötet sosem jelent meg. Először a *Sacra Hungaria* tanulmánykötetben (1943) adták ki, majd 1981-ben *A hagyomány szolgálatában* c. tanulmánykötetben, amelyet még maga Bálint Sándor tervezhetett. Témájánál fogva azonban itt sem a prózaelbeszélővel foglalkozott.

Írányultságát jelzi, hogy az új kézikönyv népköltészetkötetének irodalomjegyzékében hiába keresnénk a *Paraszt Biblia* adatait. (Ám ebből nem arra következtettek, hogy a szerzők vagy fejezetírók mind ateisták lettek volna még pár évvel ezelőtt is...) Ugyanezen kézikönyv VII. kötete a „népszokás – néphit – népi vallásosság” témáit foglalta össze. Itt „egyén és közösség a vallás kötelékében” címmel Bárh János foglalta össze a tudottakat. Ez inkább viselkedés- és (para)liturgia-történeti beszámoló. Újabb fejezetben tárgyalja „a kultuszt irányító, szervező személyek és szervezetek” témakörét, ahol is „társadalmi aktivista” névvel illeti azokat, akik körébe a búcsúvezetőket, szeptembereket is sorolja. Az ő tevékenységük ennek megfelelően a búcsújárással összekapcsolva azon belül viszont „a hivatalos egyházi szertartáson kívül eső vallásos tevékenység” keretében tárgyalja. Bárh szerint a búcsúvezetők voltaképpen előénekesek (Dömötör Tekla főszerkesztő: Népszokás néphit népi vallásosság. Bp. 1990. – Magyar Néprajz nyolc kötetben – Folklór 3. 379 stb.), akik formálják és teremtik a hagyományt. Azonban előadói tevékenységüket ő sem részletezi.

Összegzésként azt mondhatjuk: a mesemondókról szólván az új áttekintések nem térnek ki vallásos előadóművészetükre, a szent emberekről szólván pedig vallásos szövegeikre.

Noha a folklór (és a népköltészet) műfaji tagolódása közismert, nálunk is sokszor hangoztatott tény, mégsem fogtuk fel kellő mélységben és szélességben e jelenséget. Ugyanis a különböző műfajok más és más előadót, akár „szentembert” igényelnek. Más a búcsús énekek, más a litániák énekesei, más az előimádkozók, más az otthon archaikus imákat mormolók

társadalmi háttere, előadói praxisa. Természetesen a tágan vett népi elbeszéléskincs (*folk narrative*) előadói is különböznek egymástól. A vallásos témájú mesék, az apokrif történetek, az antiklerikális trufák, eredetmondák és eredetmítoszok leszármazottjai egyaránt megtalálhatók a népmesetípus-katalógusokban, sőt a mesélők repertoárjában is. Ám mindezek háttere, műfaji értelme más és más. Ha csak két jellemző foklór műfaj, a legenda és a példázat (nem a legendamese!) szövegeit nézzük, még ezek forrásai, a szóbeli és írásbeli hagyományozódása is más és más. Minthogy nálunk a példázat-kutatás sokévtizedes tetszhalál után most éledt újjá, egyelőre korai volna összegezni a kutatások máris látható tanulságait. Azután mindkét műfaj olyannyira nemzetközi, hogy mondjuk német vagy olasz nyelvű forrásfeltárás nélkül a folkloristák, szövegfilológusok vagy egyházi művelődéstörténészek eddigi eredményei könnyűszerrel átírhatók. Azt is örömmel konstatálhatjuk, hogy a magyarországi (nemcsak magyar nyelvű!) egyházi színjátszás forrásanyagát végre elkezdték közölni. Olyan új, eddig nem ismert összefüggések tárháza ez, amelyet folklorisztikánknak még sok-sok évtizeden át kell figyelembe vennie.

Úgyhogy van még itt mit tenni a jövőben is.

Most azonban egy másik, gyakorlatilag hosszú időre változatlan méretűnek nevezhető forrásanyagra kell hivatkoznunk. Sok évtizedes munka után gyakorlatilag kiadták a Magyar Népmesekatalógus archívumában őrzött szövegek típusmutatóit.

Köztudott, hogy a magyar népmesekatalógus nem regisztrálja az ismert magyar mesekincset, annak még nyomtatott részét sem. Területi, történeti, műfaji szempontból is egyenetlen. Mindazáltal egészében valahogy e hiányosságok kiegyenlítik egymást, kellő óvatossággal és szakértelemmel jól fel lehet használni az itt közzétett anyagot. Még előjáróban hozzá kell tenni, hogy a nemzetközi katalógusokkal való összehasonlítás nem segít sokat. Ezek mind a maguk hasonló aránynélküliségével jellemezhetők. Van román eredetmonda-katalógus (Tony Brill köyve, ám rejtve). A Paul Delarue kezdeményezte és Teneze összeállította a francia mesetípuskatalógusban a vallásos mesék kötete igen figyelemreméltó. Észt (és balti) gyűjtemények jól adták a papcsúfoló trufákat, amelyeket olykor „antiklerikális mesék” névvel népszerűsítettek. A zsidó folklórból nemcsak Bin Gorion kimeríthetetlennek látszó gazdaságú kötetei hozták a vallásos történeteket, hanem alig-alig ismert olyan jobb zsidó prózafoklór-kötet, amelyben ez a műfaj ne lenne igazán sokrétű. A katolikus exemplum-kutatás főként német földön számottevő az utóbbi időben. Egyszóval a magyar katalógus arányait igazán sokféle nemzetközi összehasonlítással értelmezhetjük. Am ezek egyike sem lehet kizárólagos vagy végleges. Még a magyar folklórban is van határa az összevetésnek. Noha Kriza Ildikó sok tanulmánya tárta fel legendaballadánk témáit, összefüggéseit, e műfajról máig sincs

típusjegyzékünk. Már Schram Ferenc is célba vette, hogy vallásos ponyváink szövegét rendszerez(tet)ji. Ez nem következett be, a közben megjelent publikációk (elsősorban Pogány Péter írásai) különös módon éppen e kérdést hanyagolták el. Legutóbb, itt is a Tüskés-házaspár jóvoltából végre tudományosan is számottevő előrelépés történt: nyilván még ez sem lesz az utolsó szó.

Igen sokféle mesét lehet vallásos meseként előadni. Ám a nagyobb összefüggések a műfajok keretében ragadhatók meg. A Magyar Népmese-katalógus első ilyen kötete Bernát László még Ortutay Gyula által kiadott szakdolgozata: *A magyar legendamesék típusai (AaTh 750-849)* (Bp. 1983). A bevezető sokmindennel foglalkozik (mint néhány más magyar mesetípuskatalógus-részlet is, különösen a szintén szakdolgozat eredetűek), e mesék sajátos mesélőiről vagy mesealkalmairól azonban nem tesz említést. Nem idézi a nemzetközi párhuzamokat sem. A közvetlen célnak megfelelően meseszövegeink tipizálását adja, olykor utalva a más műfajokkal (főként a hiedelemmondákkal) való kapcsolatokra. Az egyes típusok után idézett forrásművek jegyzéke azzal a talán meglepő tanulsággal jár, hogy néhány gyűjteményben (Kálmány Lajos, Gaál Károly, Bosnyák Sándor stb.) viszonylag több ilyen szöveg olvasható. Minthogy azonban a kötet anyaga nem teljes, ezen kívül kötetenként nem is lehet visszakeresni a szövegeket, igazában az olvasó sem kap tájékoztatást a legendamesék kedvelőiről.

Vallási jellegű népköltési gyűjtéseink történetét eddig nem tekintették át. Egy ilyen szemle egyébként is váratlan, meglepő lenne. Az ú. n. Ipolyi Arnold féle mesegyűjteményben a néphit- és a történeti modna-anyag jelentősebb, mint a vallásos mesék száma. Kriza János néhány közismert vallásos meséje (Angyalbárányok – Mőndőlecskék) közvetlen háttere ismeretlen. Kálmány mesélőiről végül is keveset tudunk, Borbély Mihály nem volt vallásos mesemondó, a többi kötetben pedig inkább az eredetmondák és Krisztus-történetek iránti érdeklődés figyelhető meg. Voltaképpen Ortutay az első, aki Fedics Mihálynál a vallásos mese/mesélő adataira is rábukkant. A későbbi jelentős kötetekben Bálint Sándor kiváló mesemondója, Tombác János, vagy inkább a világszerkezetre és világtörténetre orientált szamosszegi mesélő, Ámi Lajos alakját mutatták be a gyűjtők/közreadók megfelelő részletességgel. Azonban még e művekből sem könnyű összeállítani a vallásos mesemondó portréját.

Amint említettem, sok még a tennivaló e téren. Össze kellene gyűjteni a vallási történeteket mesélők jegyzékét, repertoárjukat. A kötetekben közétett meséket illetően ez nem is olyan nehéz feladat. Noha váratlan segédeszközt ajánlhatok. 1981 óta négy füzetben tettük közzé a *Tulajdonnevek a magyar népmesékben* adattárát (Magyar Névtani Dolgozatok 13., 30., 72. és 80. füzetek). Ezekben 100 kötetnyi mese névanyagát mutattuk be. Bibliai nevek, hiedelem hátterű (hely)nevek és más csoportokban itt vissza-

kereshetők maguk a vallásos mesék, amelyeket azután lehet mesélőnként is bemuatni. Adattárunk a kisebb, a nem meseként publikált, illetve a kéziratgyűjtések anyagát viszont nem tartalmazza. És természetesen egyetlen szót sem szól a mesélőkről.

Egyszóval, máig nem nézték meg, vannak-e elsősorban vallásos történeteket kedvelő mesélők? Férfiak-e, nők-e? Hol mesélnek? Kiknek mesélnek? Honnan ered tudásuk? Mi a véleménye erről a papoknak, az egyháznak? Összefonódik-e az ilyen történetekben a valódi bibliai, az egyházi irodalomból származó, az apokrif, a parabiblikus és az ettől is különböző folklorisztikus elbeszélés-hagyomány. Mielőtt egész kérdőívet tennénk közzé: már e kérdéssor is jelzi, egyelőre e szakkutatás legkezdetén vagyunk. (Az sem vigasztal, mások sincsenek jobb helyzetben.)

THE STORY-TELLER OF RELIGIOUS FOLKTALES
(A SHORT SKETCH)

VILMOS VOIGT

The aim of my paper is to summarize the results of previous Hungarian researches and to give a few hints to further studies as regards the story-tellers of religious folktales in Hungary. We are at the very beginning of studying separately of this important topics, thus it was necessary to sum up the achievements hitherto gained.

Despite of the very vivid researches on religious folklore in Hungary, in our new handbooks (e. g. *Magyar néprajz*, a multi-volume series by the Ethnographic Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences) the story-teller of religious folktales is not mentioned. Speaking on folk religions or on *homo religious* persons from the Hungarian folk, they do not mention their folk narratives. On the other hand, while describing various genres of folk narratives (religious folktales, saints legends, parabiblical lore etc.) they do not pay attention to their story-tellers in separate chapters. The by and large ready Hungarian tale-type index, (*Magyar népmesekatalógus*) referring to hundreds of religious folk narratives, does not single out the best story-tellers of such tales. Our (not complete) lists of names mentioned in Hungarian folktales (*Tulajdonnevek a magyar népmesékben*, four issues hitherto) could be used as checking list for thousands of Hungarian folktales with religious character: simply by looking to names as God, Jesus Christ, St. Peter, Holy Virgin Mary, or even to Jerusalem, Heaven, Hell, Devil etc. Thus there is a possibility for finding easily the large majority of religious folktales collected and published from true Hun-

garian folk traditions. (A few of such tales has been translated into other languages, too, including English and German too.)

In spite of pioneering studies by Gyula Ortutay and Sándor Bálint, the Hungarian story-tellers of religious folk narratives have been neglected. We need thorough description of their lives, writings, religious activities, a complete register of their narratives, with references to their function, audience, tradition etc. The „organizers” of folk religion activities („saints” in a local sense of the term) use the beauty and the power of religious folk narratives. The stories are of immense age and widely distributed. Their study must be of psychological, comparative and historical character. Hungarian folklore research must write a summarizing work on that genre, so rich and powerful in our folk traditions.

